

KOÇİ BEY RİSALESİ'NE GÖRE XVII. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET- HALK MÜNASEBETLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ahmet KOLBAŞI*

Özet / Abstract

Türk kültüründe Siyasetname tarzında yazılmış olan eserlerin Türklerde devlet-halk münasebetlerinin irdelenmesi ve sonuçlarının ortaya konulabilmesi açısından büyük önemi vardır. Çünkü Siyasetname tarzında yazılmış eserlerde devlet-halk münasebetleri önemli bir yer tutar. Bu eserler, genellikle kaleme alan kişi tarafından özel bir üslup kullanılarak devlet yönetiminde görülen eksiklikleri tespit ederek, bu eksiklikleri gidermek için alınması gereken tedbirleri sıralayan konuları içerirler ve amaçları devleti idare edenlere, idare sanatı üzerine önerilerde bulunmaktır. Buna göre hükümdar ülke yönetiminde akla ve bilgiye dayanmalıdır. Hükümdarın iktidarı ile halkın adalet içinde yaşatılması arasında doğru bir orantı kurulur. Burada geçerli olan adalet anlayışı daha çok halkın zulme uğramaması olarak kabul görmüştür.

Yusuf Has Hacıp tarafından kaleme alınan “Kutatgu Bilig”, Nizamülmülk’ün eseri olan “Siyasetname” ve Koçi bey’e ait olan “Koçi bey Risalesi” bu türün en iyi örnekleridir. Koçi bey Risalesi’nde, yöneten-yönetilen ilişkileri Kasr-ı Adl görüşüne dayanılarak ele alınmış ve çözüm önerileri de yine aynı anlayışla sıralanmıştır. Bu çalışmada Koçi Bey Risalesi’nde XVII. Yüzyılda Osmanlıda devlet-halk münasebetlerinin durumu inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, risale, reaya, Koçi bey, Osmanlı

THE FACTORS AFFECTING THE STATE-PUBLIC RELATIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE IN XVIITH CENTURY ACCORDING TO THE KOÇİ BEY’S TRACT

In Turkish culture, the works written within the Siyasetname form carry great value from the viewpoint of studying the Turkish state-public relationships and revealing their results. Because state-public relationships has an important place in the works written in the form of Siyasetname. These works include issues stating the measures to be taken to eliminate deficiencies in the state administration found out generally by the person writing these works in a special style and the aim is to make suggestions for those who govern the state on administrative art. Accordingly, the emperor should rely on reason and knowledge in the state administration. There is a direct proportion between the emperor’s rule and the public’s living in justice. Here, the valid concept of justice is mostly accepted in the sense that people do not suffer cruelty.

“Kutatgu Bilig” written by Yusuf Has Hacıp, “Siyasetname” by Nizamülmülk, and “Koçi Bey Risalesi” by Koçi Bey are among the best samples of this kind. In the Koçi Bey Tract, the governing-governed relationships are taken up within Kasr-ı Adl view and the solutions are provided along the same line. In this study, the case of state-public relationships in the Ottoman State in XVIIth Century in the Koçi Bey Tract is topic.

Key Words: Siyasetname, tract, rayah, Koçi Bey.

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. akolbasi@hotmail.com

Giriş

Tarihte insanoğlunun toplumsal yaşam sürmeye başladığı ve yöneten-yönetilen ayırımının ortaya çıktığı andan itibaren devlet-halk ilişkilerinden¹ bahsetmek mümkündür. Kamunun halkla ilişkilerinde iletişim, çift yönlü olup karşılıklı hak ve ödevlere dayanan sorumluluk ilkesini öngörür. Misal olarak tarihten günümüze uzanan süreçte devlet, haktan vergi ve askerlik ödevini yerine getirmesini her zaman bekler. Halkta devletten adalet, güvenlik ve savunma görevlerini ifa etmesini ister.

Eski Türklerde devlet-halk ilişkilerine dair pek çok örnekler vardır. Büyük Hun imparatoru Mete'nin verimsiz sayılan bir vatan toprağını Yüe-çi'lere vermemesi, II. Göktürk Devletinin sonlarında dikilen Orhun abidelerinde yer alan konuların ekseriyeti devlet halk münasebetlerine açıklık getiren çok önemli tarihi vesikalar olarak yerini almıştır.

Osmanlı siyasal sisteminin temelinde İslami unsurlar kadar Türk Bozkır kültürünün ürünü olan siyasi düşünceler ve bu doğrultuda gelişen siyasi örgütlenmelerde etkili olmuştur. Bunu Orhun Abidelerinde töre'ye vurgu yapılması ve İslami dönemin başlangıcında Yusuf Has Hacib'in Kutatgu Bilig de hatırlattığı Devletin vergi almak ve asker toplamak ihtiyacını karşılayan halk ile devlet ilişkilerine değinmesi aynı önemi bize hatırlatmaktadır. Büyük Selçuklular döneminde Nizamülmülk'de ülke bütünlüğüne güzel bir örnek teşkil eden “ Selçuklu beylerine ülkenin doğu ve batı kısmı demeksizin ikta verilmesi uygulamasını yaptığını beyan etmektedir” Vezir Nizâmülmülk tarafından yapılan bir uygulama ülke topraklarının bir bütün olarak algılanıp ona göre yönetildiğine güzel bir örnektir: Askerden birine senevî bin dinar maaş bağlar ve bunun (maaşın) yarısını, Rum diyarındaki bir kasabanın bütçesine ve diğer yarısını, Horasan nihayetindeki bir kasabaya rabdeder (yazar) idi. Hakkında karar sâdır olan kimse, karara râzı olur, maaş eline geçeceğinden emin olduğundan maaş için ağız bile açmazdı.²

İslam dünyasında yetişmiş olan büyük düşünürler, zamanlarının hükümdarlarına nasihat yollu devlet ve hükümet idaresi ile ilgili tavsiyelerde bulunmuşlar ve bu hususta eserler yazmışlardır. Bu tür eserlerde genellikle ideal bir devlet reisinin nasıl olması gerektiği ve buna benzer meseleler anlatılmış bazen de tamamen gerçek hayattan alınan örnekler verilmiştir. Bu eserler genelde “Nasihât'ul Mülûk”³ ismi ile anılır. Bu eserlerden birisi olan Kutadgu Bilig'e göre insan kendi iradesiyle siyasi toplumu kurmuş ve akıllı bir varlık olarak hukukun da öznesi olmuştur. Buna paralel olarak kuvvetlinin zayıfı ezmesi önlenmiş ve siyasi toplumun belirtisi olan devlet kurularak hukuk sistemleri meydana getirilmiştir.⁴

¹ *Halkla ilişkiler, yönetimin izlemekte olduğu politikanın halka benimsetilmesi, çalışmaların sürekli ve tam olarak halka duyurulması, yönetime karşı olumlu bir hava yaratılması, bunun yanı sıra halkında yönetim hakkında ne düşündüğünü ve yönetimden ne istediğinin bilinmesi ve halkla işbirliği sağlanması işlevidir.* Nuri Tortop, Kamu Kuruluşlarında Halkla İlişkiler, TODAİE, Ankara 1975, s. 4.

² Kivameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 59.

³ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-Nameleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992, s. 75.

⁴ Metin İşçi, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 177.

Osmanlı devleti zamanındada yine bu siyasetname tarzı eserler yazma geleneği olgunlaşarak devam etmiştir. Bu dönemde İdrîs-i Bitlîsî, Kınalızâde, Lütî Paşa, Âlî, Katip Çelebi, Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa bu türün iyi örneklerini sunmuşlardır.

Onyedinci yüzyılın ortalarında Risalesini kaleme alan Koçi Bey'in hangi tarihlerde devşirildiği ve hangi hizmetlerde bulunduğu bilinmemektedir. Kendisi I. Ahmet'ten IV. Murat'a kadar Enderun da muhtelif odalarda hizmet görmüş, IV. Murat zamanında Has odaya alınmıştır. Padişaha 1631 yılında sunduğu risale ile itibarı artmıştır. IV. Murat'tan sonra Sultan İbrahim'e de risale yazarak 1640 yılında ona sunmuştur. Bundan sonra adına pek rastlanmamıştır. Kendisi Görice'nin Plament köyünde gömülüdür. Asıl isminin Mustafa olması muhtemeldir. Kendisinin bir Arnavut devşirmesi olduğu kaynaklarca belirtilmektedir.

Koçi bey hakkında ileri sürülen bir başka görüş ise;⁵ “Koçi” kelimesinin Türkçe olduğu, Koçi Bey'in Türk olduğu devşirme Arnavut olmadığı şeklindedir. “Koçi” kelimesinin Arnavutça “Kuç” dan veya Slavca “Koço” dan gelmediğini ve Türkçe “Koçu” şeklinde bir ibare olduğunu, bunun Osmanlı Türkçesindeki yazım güçlüğü nedeniyle “Koçi” şeklini aldığı iddia edilmektedir. Buna misal olarak da önceki dönemlerde “Koçu”⁶ şeklinde isim taşıyan şahısların bulunması gösterilmektedir.

Koçi Bey Risalesi'nin⁷ birinci bölümü 22, ikinci bölümü 19 ayrı konuyu kapsar.⁸ Koçi Bey, risalesinde devletin eski asırlardaki muvaffakiyet sebeplerini iyi görmüş ve göstermiş, yapılacak ıslahatın yine o devirdeki doğru ve tecrübeli hareketlerin ihyası ile mümkün olacağını arza lüzum görmüştür.

Koçi Bey, Osmanlı devletinin gerileme ve zayıflama sebeplerini Kanunî devrine kadar götürmektedir. Fakat bu sebepler ona göre; III. Murat zamanında belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Koçi Bey risale de görüşünü bazen rakamlarla, bazen hadiselerle dayanmak ara sıra da sert bir dil kullanmak suretiyle ifade ve izah etmiştir. Çağdaşı olan tarihçilerin bu tarzı kullanmadıkları halde Koçi Bey'in böyle bir üslubunu görerek bunun devlet teşkilatı ve durumu hakkındaki bilgisinden cesaret alabileceği düşünülmektedir.

Koçi Bey, XVII. Yüzyıl Osmanlı da devlet-halk münasebetlerini ortaya koyarken klasik İslamî yönetim anlayışına dayandırmıştır. Buna Osmanlı yönetim

⁵ *Türk Ansiklopedisi*, “Koçi bey” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara 1975, C. 22, s. 149-151.

⁶ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 697-698.

⁷ Koçi Bey den ilk defa Şani-Zade Mehmet Ataulhâh Efendi(öl. 1826) bahsetmekte ve risalesini Ebun-Necip es-Sühreverdî'nin “Nehcu's-Süluk fî Siyaset'ul Müluk”üne benzetmektedir. Ebuzziya Tevfik'in kaleme aldığı “Koçi Bey Risalesi” 1886-1887 de İstanbul'da neşredilmiştir. Bu dönemde Koçi Bey hakkında yapılan diğer bir yayın ise Ahmet Vefik Paşa tarafından h. 1303 yılında İstanbul'da yayınlanan “Koçi Bey Risalesi” dir. Koçi Bey Risalesi'ni Ali Kemali Aksüt 1939 yılında İstanbul'da aynı ismi ile yayınlamıştır. Zuhuri Danışman tarafından 1972 yılında sadeleştirilerek yayınlanan eser, daha sonra Yılmaz Kurt tarafından günümüz harfleri ile transkribe edilerek yayınlanmıştır. Yılmaz Kurt eserine risalenin Arapça harflerle yazılmış şeklini de ilave etmiştir. Yılmaz Kurt'un Koçi Bey Risalesi adlı yayınının esasını Ebuzziya Tevfik'in yayınladığı “Koçi Bey Risalesi”nin günümüz Latin harflerine çevrilmesi oluşturmaktadır.

⁸ Uğur, a.g.e, s. 83.

anlayışında 'daire-i adliye' denir, yani 'adalet dairesi', 'adalet çemberi'. Adalet olursa mülk ayakta durur. Bunun zıddı ise zulümdür. Koçi Bey'in de zikrettiği bir vecize bunu şöyle belirtir: "Küfr ile dünya durur, zulm ile durmaz." Yani, kafir bir devlet bile varlığını sürdürebilir yeter ki adaletli olsun; ama zalim bir devlet Müslüman da olsa ayakta duramaz.⁹ Zulmün olmaması için Koçi Bey'e göre yöneten kesimin yönetilene adaletli davranması ve her ne sebeple olursa olsun reaya'dan gücünün üstünde vergi almamasıdır. Bu yönleri ile Koçi Bey Risalesi ele aldığı konular bakımından Osmanlı siyaset felsefesini yansıtmakla kalmayıp klasik dönemde oluşan bu anlayışı örneklerle açıklayarak ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devlet ve Toplum Düzeni

Osmanlı devletinin yaşam bulduğu coğrafi saha siyasi ve toplumsal anlamda dünyanın en eski ve birikimli kültürüne sahip bir alandır. Osmanlı devleti bu bölgede var olan bütün toplulukları kendine has üslubu ile kurmuş olduğu müesseseler vasıtası ile uzun süre yöneten önemli bir dünya devleti konumunda olmuştur. Bozkırın teşkilatçılığı ile birlikte İslam'ın hukuku ve ahlakı ile bütünleşen kaideler Osmanlı barışı üzerine kurulu uzun soluklu bir dönemin hazırlayıcısı olmuştur. Her topluluğa kendi medeni hukukunu yaşama hakkı verilirken bunların tamamını kapsayan üst yönetim kültürü sultan ve ona bağlı kurumlar yoluyla temsil edilmiştir. Kapıkulu, Ulema ve millet başılar sultanın önemli düzen sağlama araçları arasında yer almıştır.

Osmanlı toplumu içinde gayrimüslimler "Millet sistemi" içinde tanımlanmıştır. Dini kimliklerine göre gruplara ayrılan bu topluluklar kendilerine atanan Millet başılar yoluyla devlet idaresine bağlıdır. Fener Ortodoks Rum patrikhanesi ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi bunların en önemlilerindedir. Müslümanlarda ise dini örgütün tepesinde Şeyhülislam yer alır.

Osmanlı devlet ve halk ilişkileri üretim biçimine göre tanımlanırken ağırlıklı olarak tarıma dayalı toprak yönetimi çok önem kazanmış ve hazineye vergi ödeyen reaya¹⁰ya ihtimam gösterilmiştir. Reaya olarak adlandırılan kesimi tanımlamak gerekirse; vergi veren şehir, kasaba ve köy ahalisi ile konar-göçer tabir edilen göçebe aşiretler bu gruba dâhil idiler.¹¹

İdris-i Bitlîsî, devlet-halk ilişkilerini anlatırken "Kânun-i Şâhenşâhî" adlı eserinde Sultânın uyacağı ikinci kural olarak halkını koruması lâzım geldiğine ve bu konuda sultanın şu hususlara dikkat etmesi gerektiğine işaret etmektedir: (1) Halktan kudreti nispetinde vergi alınmalıdır. Onu ezmemelidir. Halk ezilirse, devlet çöker ve düşman kuvvetlenir. Halk meyve veren ağaç gibidir, ne kadar bakılırsa mahsulü o nispette bol olur. Tabi'i afetlerde sultan, onlara yardım etmelidir,

⁹ Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/siyasidus.htm>.

¹⁰ Reaya, kelime manası güdülen idare olunan kimseler olup umumiyetle Osmanlı tebaası ve daha hususi manada müstahsil köylü manasına kullanılmıştır. Raiyyet kelimesinin çoğul şeklidir. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 283.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 102.

(2) Halkın ırzına ve namusuna zulüm yapılmamalıdır. Irza yapılan zulüm, mala yapılandan daha şiddetlidir. Mala yapılanda teselli ve sabır mümkündür. Nefis ve ırza yapılan zulüme tahammül olmaz. "Müminin ırzı kanı gibidir H."

(3) Adamlarının ellerini halka zulümden çekmelidir. Mülk sahasında emir sahibi, tek kişi olmalıdır. Onun evlat ve akrabalarının halka saldırmaması olmaz. Hiç bir bozukluk bunun kadar zararlı değildir. Allah'ın ulûhiyet mülkünde imtiyazı, birliğindendir. Sultana dayanılarak zulüm, sultana aittir.

(4) Halktan alacağı, ürünleri olduğu zaman ve elleri bol iken istemelidir.¹² Burada halk devlet için üreten ve korunması gereken bir konumda olup Sultana dini temelli nasihatler telkin edilmektedir. Osmanlı devletinde halk vergi mükellefi sayılarak korumaya alınırken Avrupa'da aynı dönemlerde üretici köylü serfleşme sürecine sürüklendiğini söylemek sanırım yanlış olmaz.

Siyasetname tarzında ki eserler, Osmanlı devletinde siyasi ve sosyal dengeyi sağlayan unsurları Dairey-i adl nazariyesi ile izah ederler. Bu izahlarda farklı örneklemeler ve yaklaşımlar kullanılsa da fonksiyonel olarak işleyen bir mekanizmanın ahengi bir düzenin tesisi ve bunu sağlayan adaletin varlığı anlamına gelmektedir. Osmanlı tarihçi ve çöküş teorisyenlerinden Mustafa Naîma da Adâlet Dairesi üzerinde özellikle durmuş, Ali Efendi'nin sekiz madde halinde verdiği daireyi dört maddede ele alarak bu dört maddeyi rükun olarak kabul etmiş; devletin gevşemesini ve zayıflayıp-gerilemesini bu rükunların bozulmasına bağlamıştır. Ona göre; (1)mülk ve devlet asker ve rical ile. (2)Rical mal ile varlık bulur. (3)Mal reayadan gelir. (4)Reaya ise adâlet ile muntazamu'l-hal olur. Bütün bir devleti sarıp kuşatan zaaf, daima bu dört rükun bozulmasından kaynaklana gelmiştir.¹³

Koçi Beyin risalesinde de ortaya koyduğu siyasi düşünceler, sosyal yapı, mülkiyet anlayışı ve siyasi sistem alanlarında yeni arayışlardan ziyade gelenekçi siyasi uygulamaların pratiğe dökülmesinden doğan eksiklikler ve aksaklıklar olarak kendini ortaya koymaktadır. Osmanlı siyasi düşüncesinde siyasal sistemi belirleyen temel düsturlar arasında kanun-u kadim ve Şer-i şerî'f'ten bahsedilir. Diğer yandan hukuku şekillendiren örfî kaidelere de atıflar yapılmaktadır. Mehmet ÖZ makalesinde Tursun Bey'in siyaset-i sultanî veya yasağ-ı padişahî kavramına yaptığı vurguyu önemli saymaktadır.¹⁴

Devlet ile halk arasında bu ilişkilerin bozulduğu dönemlerde önce siyasetnameler yoluyla yönetenler uyarılmış bu da uyarı da yeterli olmayınca zamanla isyanlar görülmüştür. Koçi bey risalesinde işaret edildiği gibi yöneten-yönetilen ilişkilerini dengede tutan ise adaletli davranış sayılmıştır. XVII. Yüzyılda baş gösteren ve uzun süre Osmanlı hükümetini uğraştıran Celâî isyanları devlet-halk ilişkilerinin halkın aleyhine bozulduğunu gösteren önemli bir delil sayılabilir.

Yöneten-yönetilen ilişkilerini belirleyen önemli konulardan biriside tarımla uğraşan reayanın işlediği toprağın miri yapıda iken devletin acil ihtiyaçlarını karşılamak

¹² Uğur, *a.g.e.*, s. 140-141.

¹³ Ejder Okumuş, "Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi", *SBArD*, Sayı: 5 (Mart 2005), s. 48.

¹⁴ Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/siyasidus..htm>

üzere iltizama yönelmeye başlaması ile reayanın aleyhine bir pozisyon almasıdır. Şöyle ki, klasik timar uygulaması yerine bu toprakların iltizama kaymaya başlaması reayayı korumasız ve ağır vergi altında bırakmıştır. 18. yüzyılda kuvvetli bir yapı olarak ortaya çıkan iltizam sistemi ve onun klasik Osmanlı sistemine etkileri daha önceden görülerek Koçi Bey risalesinde bütün ayrıntıları ile dile getirilmiştir.

Koçi Ney Risalesinde Toplum ve devlet düzeninin ıslahı için yapılması gerekenler şu şekilde izah dilmektedir: Öncelikle divanda, eski padişahlar devrinde olduğu gibi, dört vezirden fazlası bulundurulmamalıdır. Buna ilaveten veziriazam saltanat işlerini kanûn-ı kadîm üzere yürütmeli ve âlemi karışıklıktan, hazineyi de mahvolmaktan korumalıdır. Yine eskiden olduğu gibi, padişah bizzat divana çıkmalıdır, zira halk zulüm ve korkudan perişan olmaya yüz tutmuştur. Mamafih şimdilik padişahın iki üç ayda bir divana çıkması da yeterlidir.

Eski düzenin bozulmasının sebeplerinde biri de tebdil ve tağyir, yani mansıpların sık sık el değiştirmesidir. Eğer beylerbeylerine mansıpları müebbeden verilirse onlar da azil korkusundan uzak bir şekilde vazifelerini bihakkın yerine getirebilirlerdi. Ancak beylerbeyi ve sancak beylerine, bölgelerini vaz'-ı kadîm üzere yönetmeleri için tenbihte bulunulmalı ve bunu dinlemeyenler de İbret için cezalandırılmalıdır. Bütün mansıplara ehil kişiler getirilmeli ve aynı özen kadılık konusunda da gösterilmelidir.¹⁵

Osmanlı tarihçisi Naîmâ da aynı görüşü savunmaktadır. Ona göre her devletin yaşama şartı siyasette iki türlüdür: 1- "Şer'î" Siyaset, 2- "Aklî" Siyaset. Siyaseti yürütenler de hükümdarlar ve idarecilerdir. İslâm hükümdarları, "şer'î ahkâma" göre hareket ederler ve devletlerini "şer'î nizama" göre idare ederler. Bu onların Müslümanlığı gereğidir. Şeriat da adalet demektir. Onların şeriatın yüz çevirmeleri hali, devletlerinin yok olmasına sebep olur.¹⁶ Devleti yönetenler zulme yönelmedikçe devletlerinin devamını akli siyaset ile sağlayabilirler. Bu nedenle akıllı hükümdar, egemenliğini korumak ve gücünü artırmak istiyorsa reaya'ya adaletle muamele etmeli, zulümden kaçınmalıdır: "Adalet mülkün temelidir" Müslüman devletlerinde tüm bürokratik örgütlenme bu felsefeye dayanır.¹⁷

Risale'ye Göre Devlet- Halk Münasebetlerini Etkileyen Faktörler

Koçi bey, risalesinde yükselme dönemindeki Osmanlı devlet idaresini örnek olarak ele alıp, şu idari tecrübeleri dile getirmektedir: "Evvelce beğlik ve beğlerbeğlik ve diğer padişah memurlukları memleket idaresinde iş görmüş emekdar, doğru ve dindar kimselere verilip, karşılığında bir akçe ve bir habbe rüşvet ve bahşiş alınmazdı. Suçu ve günahı meydana çıkmayınca kimse azl olunmazdı. Bilhassa sancakbeyleri ve beylerbeyleri yirmişer otuzar yıl yerlerinde kalırlardı. O bakımdan padişah devletinde kudret ve kuvvetleri yüksek olup, sefer-i hümayun olunca her biri yedişer sekizer yüz,

¹⁵ Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997, s. 77.

¹⁶ Arslantürk, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁷ Bu felsefeyi temsilen bina edilen bu sembolik yapılar (Dâru'l Adl denilen Adalet kulesi veya Cihannüma), Edirne de ve İstanbul da tüm saraya hâkimdir ve sözde bütün ülkeyi gözetlemektedir: Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 46.

belki biner belirli ve mükemmel, hususi, cengâver cebelileri ile rehberi zafer olan sefere gidip, padişah uğrunda nice erlikler ve mertlikler gösterirlerdi.”¹⁸ Burada vurgulanan devlet görevlerine tayin edilen kişilerin liyakat esasına göre seçilmeleri ve uzun süre mansıplarını korumaları sonucunda verimli hizmet ürettikleri gerçeği, daha sonra XVII. yüzyılda meydana gelen aksaklıkları eleştirmek için kullanılmak üzere verilmiştir. Bu risalede sık sık başvurulanan bir yöntemdir.

Risalede, Padişahın devlet işleriyle bizzat ilgilendiği ve bu arada halk ile temas kurarak onların dertlerini birinci kaynaktan direk olarak öğrendiği konusunda bize Kanunî Sultan Süleyman ile ilgili çarpıcı bir tespitle izah edilmektedir. Bu misale göre; “Memleket işleriyle fazla meşgul olmaktan nihayet ab- hümayunlarına usanç gelse, cengin bir benzeri olan av ile kâh Edirne, kâh Yanbolu av yerlerinde dolaşırlardı. Huzurlarına girmek, engelsiz ve zahmetsiz olduğundan her zulüm gören, vasıtasız olarak halini arz etmekle, bu yüzdende nice hallere vâkıf olurlardı.”¹⁹ Türk devlet geleneğinde başta bulunan bey veya hükümdarın halk ile temasına çok önem verilmiştir. Bir maruzatı olan kişi hükümdarın huzuruna veya Divan-ı Hümayun’a ulaşarak aracısız meramını anlatma şansına sahip olmuştur. Osmanlı Devleti’nde bu yöntem, yöneten kesim askerî ile yönetilen kesim reaya²⁰ (devlet ile halk) arasında sağlıklı iletişim kurmanın işareti olarak kabul edilmiştir.

Koçi bey, risalesinde reayadan ve çarşı halkından ulufeli hizmetkâr olmayacağını belirterek bunun mahsurlarını şu şekilde ifade etmektedir: “Reaya kısmından ve çarşı halkından ulufeli hizmetkâr olmazdı. İki bakımdan zararlı olduğu için... Birisi şu ki: Tebaa vergisi veren reaya ve reaya çocukları vezirlerin hizmetinde olunca tebaa vergisi vermez, bu suretle padişah hazinesine, zeamet ve tımar erbabına zarar vermiş olur. Birisi dahi şu ki: Reaya ata binip kılıç kuşanmağa alışırsa, o lezzet dimağında yerleşip, tekrar raiyet olamaz. Askerliğe de yaramaz. Sonradan eşkıya güruhuna katılıp pek çok fitne ve fesada sebep olur. Anadolu vilayetinde evvelce çıkan Celâlî eşkıyasının çoğu bu çeşitlerdi. Bu bakımdan geçmişteki vezirler bu çeşitlerden şiddetle çekinip satın alınmış kul kullanırlardı. Katiyen padişah kulları kullanmazlardı ve kendilerinin adamı yapmazlardı.”²¹ Burada Koçi bey Osmanlı toplum yapısındaki yöneten ile yönetilen arasındaki kesin bir çizgiye işaret ederek mevcut statünün bozulmasını tehlike sayarak yönetici sınıfı uyarmaktadır. Aynı tespiti Lütü Paşa, reâyâdan biri hizmetleri karşılığında sipahi veya danışmend olsa bile akrabasının yine raiyyet kalması gerektiğini savunur. Aslında reâyâyâ fazla yüz vermemelidir. Malı çok olabilir, buna bir şey denemez; ancak “libâsda ve esbâbda ve atda ve emlakde sipahi gibi tezyin ettirmemek”²² gerekir şeklinde dile getirmektedir.

Koçi bey’e göre devlet ve toplum yapısındaki bozulmanın ana sebebini yürürlükte olan örf, nizam ve icraatın dışına çıkarak yeni keyfiyetlerin uydurulması ile

¹⁸ Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993, s. 7.

¹⁹ Danışman, *a.g.e.*, s. 5.

²⁰ Zeki Arslantürk, *Naima’ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, Ayışığı kitapları, İstanbul 1997, s. 99; *Burada “reaya” devlete vergi veren halk anlamına kullanılmıştır. Halk veya yönetilen anlamında da kullanılmaktadır.*

²¹ Danışman, *a.g.e.*, s. 6.

²² Mehmet Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”

buna eklenen bir sürü yanlışlar oluşturmaktadır. Adalet, ilim, maliye, askeriye, devlet teşkilatı, halkın düzeni, toprak idaresi, idarî sistem v.b. kuralların dışına çıkılarak iltimas, suiistimal, fitne ve fesat çıkarılması, tayinlerdeki haksız ve kayırmaya dayalı anlayış ile işin erbabı olmayanların görev başına getirilmeleri sistemin bütününe tahrip etmiştir. Koçi Bey bu konularda şu tespitlerini aktarmaktadır: “İlmiyeye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığı ile verilmesi doğru değildir. En bilgilisi hangisi ise ona verilmek gerektir.”²³ Koçi Bey eski dönemdeki padişah nedimleri ve yakınları hakkında şu kaydı düşmektedir: “Nedimler ve yakınlar Sultan III. Murat’ın saltanatının ilk zamanlarına gelinceye kadar güngörmüş işten anlar, fikir sahibi, iyilik düşünen bir alay akıllı kimseler idi”.²⁴

Tımar ve zeamet sisteminin bozulmasının yarattığı olumsuzlukları ise şu şekilde aktarmaktadır: “velhasıl zeamet ve tımarın bu hale gelmesine sebep, budur ki: Şimdi açılan zeamet ve tımarları İstanbul’dan vezir-i azam vermektedir. Çünkü beylerbeyleri, ehliyetli kimselere verdikleri vakit, ehliyetli olanlar, divan-ı hümayun’a gelip, şikâyet ederlerdi. Fakat vezir-i azam olanlar, ehliyetlilere verince hak sahibi olanlar kime varıp, şikâyet eylesinler?

Akıncı taifesi dahi kimi ulufeli kul, kimi kul namına olup, kimi akıncılığını inkâr edip ancak iki bin akıncı kalmıştır. Yörükler ve müsellemler taifesi mukataaya bağlandı. Anadolu vilayetlerinde olan piyadeler tımar olup adını mensuh(hükümsüz bırakılmış) kodular. Hâlâ adı geçen taifelerden sefer-i hümayun’a hiç kimse gitmeyip, onların hizmetlerini mevcut olan tımar erbabı kulları görür oldular. Velhasıl, tımar erbabı ki, din askerlerinin seçmeleridir, ırgat işini görür oldular...”²⁵ Askeri sınıfın reayanın işlerine el atarak savaşçılıktan uzaklaşması ve bu alandaki boşluğu reayadan kimselerin doldurmaya başlaması devletin toprak sisteminde ve askeri alanlarda zafiyet yaşamasına neden olmuştur. Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturan “Tımar” uygulamada XVII. yüzyılda bozulmaya başlamıştır. Bu durum toprağa bağlı üretimi olumsuz etkilemiş ve reayanın güvenliğini ortadan kaldırarak yerinden oynamasına sebep olmuştur. Hükümet tarafından tedbir olarak uygulanan “çift bozan akçesi”²⁶ de reaya’yı yerinde tutmaya yetmemiştir. Birçok reaya yaşadığı köyü terk edip çift bozan durumuna düşmüş, bulunduğu beldeyi terk ederek şehirlere yerleşmiştir.

Risalede, “Reaya Fukarası Ahvali Beyanındadır” başlığıyla sunulan kısımda, has arazisine bakan eminlerden tam olarak para tahsil edilemediği, maaşlı asker sayısının yüksek olduğu ve bu durumun vergilerin artırılmasına yol açtığı; sonucunda ise halkın fazla vergi yükü altında kalarak zulme maruz kaldığı anlatılmaktadır: “Padişah has’ının yazısı iki bin dört yüz kırk bir yük akçe olup eminlerden ve yapııcılardan en az yarısı tahsil olursa, o miktar akçe hâsıl olup, hazineye girerdi. Şimdi ulufeli asker taifesi fazla olup asker de ziyade olunca masraf fazla olup, masraf artınca da vergi ziyade oldu. Vergi artınca reaya’ya zulüm ziyade olup âlem harap olmuştur. Evvelce ev başına kırkar ellişer alınırken şimdi yalnız mirî için her neferden ikişer yüz kırkar akçe ve her ev

²³ Danışman, *a.g.e*, s. 22.

²⁴ *A.g.e*, s. 5.

²⁵ *A.g.e*, s. 26.

²⁶ Çift bozan akçesi: Toprağını izinsiz olarak terk eden veya üç yıl üst üste ekmeyenlerden alınan vergidir.

avarız'ından üçer yüz akçe, her koyun adına bir akçe tayin olundu".²⁷ Devlet harcamalarındaki artış vergi oranlarına yansıtılınca yöneten ve yönetilen arasındaki adalet üzerine kurulu dengeyi alt üst etmiş ve klasik Osmanlı yönetim sistemini temelinden sarsmıştır. Risale'de bu kısır döngü açıkça ortaya konulmaktadır.

XVII. yüzyılda devletin saldıgı vergilerin Osmanlı halkının üzerine yüklediği yük dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Risale de bu nispetle şu bilgiler aktarılmaktadır: "Altı-bölük halkı"²⁸ birkaç senedir padişah parasını kendilerine vazife edinip, devlet vükelasından bütün defterleri zorla alıp, halkın gözü önünde Sultan Mehmet Han Camii şerifi avlusunda mezat edip, birer, birer buçuk kuruş gulâmiye ile Ahmet'e, Mehmet'e satar oldular. Alanlar dahi birer kuruşa kani olmayıp, İslam memleketlerinden yedişer sekizer yüz akçe cizye ve avarız toplamaya başladı. Her koyundan yedişer sekizer akçe alınıp, Anadolu vilayetlerinde koyun başına yirmişer otuzar akçe alır oldular. Bu zulme reaya nasıl dayansın? Bütün millet bu haksızlığı nice geçirsin?..."²⁹ Reaya'ya taşıyamayacağından fazla vergi salmak bunlara zulüm etmek anlamına geldiği gibi ayrıca vergi toplama mekanizmalarının bu derece yozlaşmış olması devlet-reaya ilişkisinin ve sosyal dengenin bozulmasına neden olmuştur.

Koçi Bey, devlet düzenindeki bozulmaları sıraladıktan sonra Padişah'ın dikkatini bu meselelere çekerek, ona şu uyarıda bulunuyor: "...İslam ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olsa ceza gününde padişahlardan sorulur. Vezirlerden sorulmaz. Ben onlara sipariş ettim demek Cenab-ı Hakk'ın huzurunda cevap olmaz. Zulüm görenin ahı hanümanlar(evler) harab eder. Zavallıların gözyaşları dünyayı fenalığa boğar. "Küfür ile dünya ayakta durur, zulüm ile durmaz" Adalet ömrün uzunluğuna sebeptir..."³⁰ Burada dile getirilen "zulüm" devlet tarafından yönetilenlere uygulanan tek taraflı baskı, eziyet içeren ve halkın kaldıramayacağı fazla vergi ve diğer maddi külfetlerin halka yüklenmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Çünkü risalede vurgulanan adalet, vergi, askerlik, iç güvenlik, savaşlarda galip gelmek ve benzeri konuların tümünde devletin halka reva gördüğü uygulamaların ağırlaştırılması irdelendiği zaman halkın katlanamayacağı boyutlara ulaştığından bunların sonuçları zulüm olarak ortaya konulmaktadır.

Osmanlı devletinin askeri açıdan içine düştüğü çıkmazı anlatan Koçi Bey, çözümü şöyle ifade eder: "Geçmişteki Padişahlar Altı-bölük halkını, yeniçeri ocağı ile Yeniçeri taifesini altı-bölük halkı ile ve bu iki taifeyi zeamet ve timar askeri ile zabtederlerdi. Şimdi timar erbabı tamamen yok oldu. Askerlik Yeniçeri ve Sipahilere kalıp her biri birer dev oldu. Eğer padişah hazretleri alaka gösterirlerse iş kolay olur. Zeamet ve Tımar evvelce olduğu gibi tamamlansa, ulufeli de mümkün olduğu kadar azaltılsa, Allah'ın izni ile alem düzene girip Saltanat-ı Âliye eskiden olduğu gibi parlar

²⁷ A.g.e, s 33.

²⁸ Osmanlı devletinin daimi ordusunun süvari kısmı. Kapıkulu süvarisi altı bölükten ibaretti ve bu bölükler derece sırasıyla şunlardı: 1 — Sipah, 2 Silâhtar, 3 — Sağ ulûfeciler yahut Ulûfeciyanı yemin, 4 — Sol ulûfeciler yahut Ulûfeciyan-ı yesâr, 5— Sağ garibler yahut Gureba-i yemin, 6— Sol garibler yahut Gureba-i yesâr. Kapıkulu süvarisi, Bölük halkı adıyla de anılırlardı... Bunların bir kısmı, Kanuni zamanından beri cizyelerin tahsili hizmetinde kullanılmışlar, bu vazifeleri IV. Mehmet devrinde, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadaretine kadar devam etmiştir. Sertoğlu, a.g.e, s. 174-175.

²⁹ A.g.e, s. 33.

³⁰ A.g.e, s. 34.

ve İslam'ın kılıcı üstün gelir. Din düşmanları kahra uğrar. Asker çokluğu fayda vermez. Az ve öz itaatli gerek.”³¹

İslam ülkelerinde çıkan fitne ve fesadın sebeplerini ve kaybedilen toprakların miktarını beyan ettikten ve kısaca iç karışıklıkları ve bunların sebeplerini anlattıktan sonra Koçi Bey, Padişah'ı şu konularda ikaz etmektedir: “velhasıl Osmanlı saltanatının şevket ve kudreti asker ile askerin ayakta durması hazine iledir. Şimdi alem harap reaya perişan, hazine noksan üzere....kılıç erbabı bu halde.....Bir taraftan İslâm memleketleri elden gitmekte , yine tetbiri görülmez ilacı sorulmaz. Çeşitli sefahat eksilmez. Bu gaflet ne gaflettir? Allaha hamd olsun Padişahımız hazretleri, yeryüzü hükümdarlarının en üstünü ola... Mekke ve Medine Padişahı ola... Din ve devlet düşmanlarının bunca memleketler alması ve reaya fukarasının zulüm ve sitem ile ayaklar altında kalması asla layık değildir. Bunun tedbiri ve ilacı görülmek Padişah hazretlerine farz-ayn ve ayn-ı farz olmuştur.”³² Burada Koçi Bey tarafından kullanılan çok ince bir üslup ile padişah, bozulan Osmanlı düzenini tekrar kurmak üzere göreve davet edilmektedir.

Sonuç

Koçi Bey Risalesi, XVII. Yüzyıl Osmanlı tarihi devlet-halk münasebetlerini yansıtan en mükemmel kaynaklardan biridir. Risale de ele alınan konular ve çözüm yolları müspet örneklerle desteklendiği için dönemi ile ilgili daha sağlıklı ve orijinal bilgiler ihtiva etmektedir. Koçi Bey'in ifadesine göre "Kanûn-ı Kadîme" ilk muhalefet Kanûnî'nin son devirlerinde başlar. Risale de ele alınan konular devlet –halk münasebetleri açısından değerlendirildiğinde şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1- Devlet –halk münasebetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için padişah'ın eskiden olduğu gibi halk ile direk olarak temasa geçmeli ve halk ile hükümdar arasında görüşme konusunda engel konulmamalı ve halkın şikâyetleri dinlenerek hükümdar tarafından çözüme kavuşturulmalı.

2- Reaya zulme maruz bırakılmayıp, adalet ile muamele edilmelidir. Devlet ile halk arasındaki denge adalet ile sağlanır. Aksi halde adalet sağlanamayacağından hem yöneten hem de yönetilen kesim bunun sonucundan olumsuz yönde etkilenecektir.³³

3- Devlet kadrolarına bilgili, ehliyetli insanlar tayin edilmelidir.

4- Halka ağır vergiler konulmamalı, fakirleşerek isyanına sebebiyet verilememelidir. Devlet halktan gücünün üzerinde vergi almamalı, halk ise kendi işi ile uğraşarak yönetici sınıfa katılmaya heves etmemelidir.

5- Asker sayıca az fakat nitelikli olmalıdır. Aksi halde çok asker bulundurmak masrafi artırır ve hazineye zarar verir. Bu durum ise halkın üzerine ağır vergiler yüklenmesine sebep olur.

6- Reaya hiç bir maksatla yerinden oynatılmamalıdır.

³¹ Danışman, *a.g.e*, s. 37.

³² *A.g.e*, s. 36.

³³ Mehmet Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/siyasidus..htm>.

7- Padişah işi ehline tevdi etse de kendisi de devamlı olarak devletin işleri ile ilgilenmelidir.

8- Devlet memurluklarına yapılan tayinlerde, ikta sisteminin uygulanmasında keyfi hareket edilmemeli ve haksız yere azl ve katliamlar yapılmamalıdır.

9- Devlet otoritesinin zayıflaması ve devlet adamlarının gafleti yüzünden pek çok memlekette fitne, fesat ve isyan hareketleri çıkmıştır. Bunun çözümü Padişah gafletten uyanmalı ve devlete sahip çıkmalıdır.

10- Devletin ve halkın huzuru ve bekası açısından kurtuluşun tek yolu olan Şer-i Şerif'e dönmeli ve eski örf ve uygulamalara sıkı sıkıya bağlı kalınmalıdır. Bunun temini içinde işlevsel olarak adalet dairesi içinde hareket edilmeli ve düzeni oluşturan bütün unsurlar adalet ile dengede tutulmalıdır.

Koçi Bey Risalesi, Osmanlı devletinde yenileşme çabaları açısından bakıldığında gelenekçi bir görüşe sahip olarak devletin tekrar yükselişe geçmesi için gerekli olan siyasi düşünceleri ve siyasi tedbirleri ortaya koymaya çalışan bir anlayışla ele alınmıştır. Bu risalede 17 yüzyıldaki Osmanlı toplum yapısı ve siyasi sistemi göz önüne alınarak siyasi düşüncelerin öne sürülmesi ortaya konulan sorunları ve bunlara dair önerilen tedbirleri değerli kılmaktadır.

Kaynaklar

- Arslantürk, Zeki, Naima'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı, Ayışığı kitapları, İstanbul 1997.
- Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. II, s. 697-698.
- Burslan, Kıvameddin, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
- Danışman, Zuhuri, Koçi Bey Risalesi, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993.
- Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- İnalçık, Halil, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- İşçi, Metin, Siyasi Düşünceler Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 2004.
- Kurt, Yılmaz, Koçi Bey Risalesi, Ankara 1994.
- Okumuş, Ejder, "Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi", SBArD, Sayı: 5 (Mart 2005), s. 45-51.
- Öz, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/siyasidus.htm>.
- Öz, Mehmet Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.
- Sertoğlu, Mithat, Osmanlı Tarih Lügatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- Türk Ansiklopedisi, "Koçi bey" maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara 1975, C. 22, s. 149-151.
- Uğur, Ahmet, Osmanlı Siyaset-Nameleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992.
- Uluçay, Çağatay, "Koçi Bey", İslam Ansiklopedisi, C. 6, s. 832-835.